

MARGINALEN OF RADICALEN?

Het vertoog over de ‘roepers en krijsers’ tijdens stedelijke opstanden, voornamelijk in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen¹

The marginalized or the radicals? The discourse on the ‘shouters and criers’ in late medieval urban revolts, primarily in Flanders

In the majority of the narrative sources concerning late medieval Flanders and Brabant we encounter very negative descriptions of rebels. They were often referred to as ‘mutineers’ or as ‘the bad’ or ‘the evil’. Rebels were attributed the vices of irrationality, foolishness, stubbornness and pride, or they were considered as spineless followers of conspiring demagogues. The often spontaneous character of their actions was thus misjudged by the chroniclers. A rather specific discourse on urban rebels, who were often from the lowest classes of urban society, included the terms ‘shouters’ and ‘criers’. Shouting and crying was associated with the acts of mobilisation and agitation that could start a revolt.

Over de stedelijke opstanden in de Zuidelijke Nederlanden tussen de derdiende en de zestiende eeuw is al veel inkt gevloeid.² Het algemene beeld dat uit deze verschillende studies op sociaal gebied naar voren komt, kent een fundamentele rol toe aan de middengroep van zelfstandige ambachtsmeesters.³ Zij vormden duidelijk de drijvende kracht achter de meeste Vlaamse en Brabantse opstanden. Zij waren het die vorm gaven aan de eisen en ideologische uitingen die de vele Zuid-Nederlandse revoltes en oproeren kenmerkten. Ambachten sloten wisselende allianties af met elkaar en met delen van de burgerij om het vorstelijke en intern-stedelijke gezag te confronteren en om tot politiek mede-

¹ Ik dank Dirk Coigneau, Guy Dupont, Jelle Haemers, Anne-Laure van Bruaene en Bram Vannieuwenhuyze voor hun uiterst nuttige opmerkingen en suggesties.

² Een recent overzicht vindt men in J. Dumolyn en J. Haemers, ‘Patterns of urban rebellion in medieval Flanders’, in: *Journal of Medieval History* (ter perse).

³ Voor de zestiende eeuw werden de middengroepen uitstekend in beeld gebracht door J. Dambruyne, *Corporatieve middengroepen: aspiraties, relaties en transformaties in de 16de-eeuwse Gentse ambachtswereld* (Gent 2002); voor de zeventiende en achttiende eeuw (in de Republiek) zie M. Prak, ‘Civil disturbances and urban middle class in the Dutch Republic’, in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 15 (1989) 165-173; voor het vijftiende-eeuwse Gent: J. Haemers, *De Gentse opstand, 1449-1453. De strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijke kapitaal* (Kortrijk-Heule 2004) 435-346.

beheer en tot de realisatie van levensnoodzakelijke economische behoeften te komen. De middengroepen waren sinds de dertiende eeuw politiek zelfbewust geworden en beschikten met de ambachten over eigen organisatorische structuren. Relatief geletterd als ze waren,⁴ kwamen ze vaak ook tot een zelfstandige formulering van hun sociaal-economische en politieke aspiraties.⁵ Al bij al zijn deze ‘kleine warenproducenten’, of ze nu voor de lokale of voor de internationale markten werkten, een relatief goed gekende sociale groep. Zij kunnen zeker niet tot de *people without history of die im Dunkeln* worden gerekend. Al werd het overgrote deel van de middeleeuwse bronnen vervaardigd door en voor de hogere sociale groepen – aanvankelijk enkel de clerus, daarna ook de adel en tenslotte ook het stadspatriciaat – toch waren de ambachtelijke middengroepen niet alleen een object in de geschiedschrijving maar vaak ook zelfstandige subjecten, vertegenwoordigers van hun eigen verzuchtingen die hun eigen beeld creëerden.

Het middeleeuwse lompoproletariaat

Heel anders is het gesteld met wat men – om Marx en Engels te parafraseren – het stedelijke ‘Lumpenproletariat’ zou kunnen noemen: de laagste sociale groepen die men aantrof in de marge van de middeleeuwse stedelijke samenleving. Volgens Thomas van Aquino waren er in de steden drie ‘ordes’ van mensen: de *supremi* of *optimates* (het patriciaat), de *medii* of het *populus honorabilis* en de *infimi* of het *vilis populus*.⁶ Die laatsten waren echte ‘mensen zonder geschiedenis’ in die zin dat ze geen eigen geschreven vertogen hebben geproduceerd (of toch uiterst zelden) en de moderne historicus voor de beeldvorming over deze ondergeschikte groepen volledig afhankelijk is van het discours van de hogergeplaatsten, en vaak dan nog van bronnenmateriaal uit de zuiver repressieve sfeer. De laatste decennia was er weliswaar een groeiende aandacht voor de middeleeuwse ‘marginale groepen’: prostituees, homoseksuelen, lepralijders, bedelaars, joden, zigeuners, speellieden, beulen en derge-

4 H. De Ridder-Symoens, ‘Education and literacy in the Burgundian-Habsburg Netherlands’, in: *Canadian Journal of Netherlandic Studies* 15 (1995) 6-9.

5 De literatuur over de laatmiddeleeuwse ambachten en hun politieke inspraak is natuurlijk veel te uitgebreid om hier op te sommen. Zie een voorbeeld van een eisenbundel opgesteld door ambachtsdekens in J. Dumolyn, ‘“Rebelheden ende vergaderinghen”. Twee Brugse documenten uit de grote opstand van 1436-1438’, in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis* 162 (1996) 297-323.

6 *Summa Theologiae* 1, quaestio 108 (geciteerd bij F. Graus, ‘Randgruppen der Städtischen Gesellschaft im Spätmittelalter’, in: *Zeitschrift für Historische Forschung* 8 (1981) 385) ‘...unde et in civitatibus triplex ordo hominum invenitur, quidam enim sunt supremi, ut optimates; quidam autem sunt infimi, ut vilis populus; quidam autem sunt medii, ut populus honorabilis.’

lijke meer.⁷ Over dit soort groepen wil ik het niet hebben. Ik wil me concentreren op een ondergeschikte groep die tot nog toe relatief weinig aan bod kwam in de historiografie: de ondergeschikte werklieden die steeds of geregeld op de rand van de armoede en de marginaliteit leefden. Dat zal ik doen aan de hand van het beeld dat over hen naar voor komt bij de beschrijving van stedelijke opstanden. Het is deze groep die – zoals we zullen zien – in de historiografie over de Gentse opstand van 1539 gelijkgesteld zou worden met de zogenaamde ‘creesers’ of krijsers.⁸

Over welke groep mensen gaat het nu precies? Enerzijds zijn er de ongeschoolde arbeiders die geen lid waren van een ambacht, anderzijds zij die wel binnen de corporatieve structuren werkten maar het meesterschap niet of nog niet hadden bereikt, met name de leerknepen en gezellen. Daarnaast werkten sommige ambachtsmeesters, vooral dan – maar niet alleen – uit de exportgerichte sectoren en met name de lakennijverheid, ook tegen een (stuk)loon.⁹ Blijkbaar heeft deze sociale groep, die kwantitatief nochtans veel en veel belangrijker moet geweest zijn dan bijvoorbeeld de prostituees of de bedelaars, minder tot de verbeelding gesproken van de sociaalhistorici van de laatste decennia. Er zijn natuurlijk ook uitzonderingen. Michel Mollat had het in zijn studie over de middeleeuwse armen in dat verband over ‘la pauvreté labo-

7 Een goede Nederlandstalige inleiding op deze problematiek is G. Dupont, ‘Qu’est-ce que la marginalité? Marginale groepen in de stedelijke samenlevingen in de Late Middeleeuwen: definities en problemen’, in: D. Heirbaut en D. Lambrecht (eds.), *Van oud en nieuw recht* (Antwerpen 1998) 219-240. De uitgebreide literatuur over dit thema omvat o.m. W. Danckert, *Unehrlche Leute. Die verfernten Berufe* (Bern-München 1963); E. Maschke, ‘Die Unterschichten der mittelalterlichen Städte Deutschlands’, in: Idem en J. Sydow (eds.), *Gesellschaftliche Unterschichten in den südwestdeutschen Städten* (Stuttgart 1967) 1-74; W. Hartung, ‘Gesellschaftliche Randgruppen im Spätmittelalter. Phänomen und Begriff’, in: B. Kirchgässner en F. Reuter (eds.), *Städtische Randgruppen und Minderheiten* (Sigmaringen 1986); F. Graus, ‘Randgruppen der städtischen Gesellschaft im Spätmittelalter’, in: *Zeitschrift für historische Forschung* 8 (1981) 385-437; H. Müller, ‘“Das andere Köln”. Marginalität im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit’, in: *Geschichte in Köln* 18 (1985) 77-90; M. Mollat, *Les pauvres au Moyen Âge: étude sociale* (Parijs 1978); J.-C. Schmitt, ‘L’histoire des marginaux’, in: *La nouvelle histoire* (Parijs 1978) 344-369; B. Geremek, *Les marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles* (Parijs 1976).

8 Zie o.m. R. Stragier, ‘De kreesers te Gent in 1539-1540’, in: *Etudes d’Histoire dédiées à la mémoire de Henri Pirenne par ses anciens élèves* (Brussel 1937) 328-337; P. Van Peteghem, ‘Les “cresers” en tant que prolétariat des villes dans les Pays-Bas sous Charles Quint’, in: *Publications du Centre Européen d’Etudes Bourguignonnes* 33 (1993) 201-214; J. Decavele (ed.), *Keizer tussen stroppendragers: Karel V, 1500-1558* (Leuven 1990) 162-163; Idem (ed.), *Gent, apologie van een rebelse stad. Geschiedenis, kunst en cultuur* (Antwerpen 1989) 253.

9 Een goed overzicht van deze problematieken vindt men bij J.-P. Sosson, ‘Métiers, artisans, “commun”, “Unterschichten”. Quelques réflexions’, in: *La ville et la transmission des valeurs culturelles au Bas Moyen Age et aux Temps Modernes. Actes* (Brussel 1996) 177-191; Idem, ‘Corporation et papérisme aux XIVe et XVe siècles. Le salariat du bâtiment en Flandre et en Brabant, et notamment à Bruges’, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 92 (1972) 557-575.

Afb. 1 Vrouwelijke pijnders (zakken dragers), Gent. Afbeelding uit 1486. Onderschrift 'Loon verzoet den arbeit by maten'. Het gilde der pijnders behoort ook tot de door Karel V na de opstand van 1539 verboden gilden. Afbeelding afkomstig uit: L. Minard-Van Hoorebeke, Description de Méreaux etc. (Gent 1877) 367.

rieuse', maar kon weinig anders dan een heel algemeen beeld schetsen van deze in de bronnen moeilijk grijpbare groep.¹⁰ De armen waren niet enkel bedelaars, zieken en gehandicapten. Net zoals de hedendaagse 'working poor' in de Verenigde Staten leefden stedelijke loonarbeiders vaak op de rand van het bestaansminimum omdat hun loon zelfs de meest elementaire behoeften amper dekte.¹¹ Op basis van berekeningen van de koopkracht in het Brugse

¹⁰ Mollat, *Les pauvres*, 198.

¹¹ *Ibidem*, 200-201.

bouwbedrijf kwam Sosson bijvoorbeeld tot de conclusie dat het vooral voor de gezellen soms moeilijk was het hoofd boven water te houden. Zij balanceerden vaak op de rand van het bestaansminimum.¹² Dikwijls werd de niet-gekwalificeerde arbeid verricht door nieuwkomers in de stad en door hen die niet van een ambacht deel uitmaken.¹³ Hergemöller nam daarom de gezellen en buitenambachtelijke proletariërs op in zijn overzicht van de middeleeuwse 'randgroepen'.¹⁴ Blockmans, Prevenier, Van Uytven en Sosson hadden het in verschillende bijdragen over de 'fiscale armen', die men uit het fiscale bronnenmateriaal kan afleiden, of over die leden van de ambachten die met hun schamele loon bij hoge graanprijzen amper in hun eigen levensonderhoud konden voorzien.¹⁵ In een recent artikel toonde Sosson echter nog eens aan hoe moeilijk het is aan de hand van fiscale indelingen het stedelijke 'petit peuple' eenduidig te identificeren.¹⁶ Onder hen bevond zich bovendien een groep die nog meer dan de anderen zeer moeilijk in beeld komt: de arme vrouwen die bijvoorbeeld werden ingezet bij de voorbereidende activiteiten voor de lakenindustrie zoals het spinnen en kaarden.¹⁷ Ook in deze bijdrage zal ik hen amper kunnen vernoemen wegens het aloude bronnenprobleem: bij de beschrijving van de middeleeuwse opstanden in Vlaanderen komen vrouwen weinig tot niet voor...¹⁸

12 J.-P. Sosson, *Les travaux publics de la ville de Bruges, XIe-XVe siècles. Les matériaux. Les hommes* (Brussel 1977); zie ook C. Lis en H. Soly, *Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa* (Amsterdam/Antwerpen 1979) 48-49.

13 B. Geremek, *Les marginaux parisiens aux XIe et XVe siècles* (Parijs 1976) 208-281.

14 B.-U. Hergemöller, 'Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft. Wege und Ziele der Forschung', in: Idem (ed.), *Randgruppen der spätmittelalterlichen Gesellschaft* (Warendorf 2001) 38-39.

15 W.P. Blockmans en W. Prevenier, 'Armoede in de Nederlanden van de 14^e tot het midden van de 16^e eeuw: bronnen en problemen', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 88 (1975) 501-538; W. Blockmans en R. Van Uytven, 'De noodzaak van een geïntegreerde sociale geschiedenis. Het voorbeeld van de Zuidnederlandse steden in de late Middeleeuwen', in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 84 (1975) 276-290; J.P. Sosson, *Les travaux publics de la ville de Bruges, XIe et XVe siècle* (Brussel 1977).

16 J.-P. Sosson, 'Le 'petit peuple' des villes: indispensables mesures et mesures impossibles? Quelques réflexions à propos des anciens Pays-Bas méridionaux (XIIIe-XVe siècles)', in: P. Bognioni, R. Delort en C. Gauvard (eds.), *Le petit peuple dans l'Occident médiéval. Terminologies, perceptions, réalités* (Parijs 2002) 191-211.

17 Zie ondermeer J. Ward, *Women in medieval Europe, 1200-1500* (Londen 2002) 86-87; S. Shahar, *The fourth estate. A history of women in the Middle Ages* (Londen 2003) (herziene druk) 190.

18 Voor de vroegmoderne periode is de bronnensituatie beter, zie K. Van Honacker, *Lokaal verzet en oproer in de 17^e en 18^e eeuw. Collectieve acties tegen het centraal gezag in Brussel, Antwerpen en Leuven* (Kortrijk-Heule 1994) 457-496.

In dit artikel probeer ik dus meer duidelijkheid te verkrijgen over de rol van het stedelijke lompenproletariaat in de laatmiddeleeuwse revoltes in Vlaanderen en Brabant, en dit door op zoek te gaan naar het fenomeen van de zogenaamde ‘krijzers’ en ‘roepers’. Het zou echter een grove misvatting zijn te denken dat er een rechtstreeks of lineair verband bestaat tussen armoede en opstandigheid. Zoals gezegd, bij uitstek in de Zuidelijke Nederlanden waren de opstanden niet in grote mate het werk van de onderste lagen van de bevolking. In het algemeen is de rol van de armen, van de ongeschoolde lompenproletariërs tijdens middeleeuwse revoltes al moeilijk in te schatten.¹⁹ Door de lacunes in het bronnenmateriaal valt er weinig te zeggen over rol van deze ‘niedersten Schichten der Stadtebevölkerung’.²⁰ De meest klassieke vorm van een opstand van de armen was in elk geval het hongeroproer: de wanhopige samenscholingen en rellen van de uitgehongerde bevolking die in tijden van grote schaarste en extreem hoge prijzen brood eiste en tot plunderingen overging.²¹ In bepaalde gevallen echter werden de lompenproletariërs door de middengroepen als stoottroepen ingezet om even snel door die laatsten weer verraden te worden als de sfeer al te radicaal werd en de grond hen te heet onder de voeten begon te worden. In de historiografie over de opstandigheid in de Zuid-Nederlandse steden is hét voorbeeld bij uitstek van een groep *Lumpens* die actief deelnamen aan een revolte dat van de Gentse *cresers* van 1539-1540. Volgens Stragier, in een stuk opgedragen aan zijn leermeester Henri Pirenne, waren de beruchte ‘kreesers’ effectief de ‘smalle poorters’, dat wil zeggen het armste volksdeel dat buiten de gesloten kaders van de sociaal-economische en de daarop gesteunde politieke organisatie was gesloten.²² Van Peteghem kwam recent nog tot een gelijkaardige conclusie en ook Dambruynne ziet de kreesers als een soort stedelijk (sub)proletariaat.²³ In essentie hebben deze auteurs het bij het rechte eind, maar ik wil aantonen dat de zestiende-eeuwse ‘krijzers’ zeker geen specifiek Gents fenomeen waren – zoals tot nu toe door de meesten stilzwijgend werd aangenomen in de wetenschappelijke literatuur – en dat hun wortels reeds veel vroeger lagen. Integendeel, ‘krijzers’ of ‘roepers’ was in de Zuidelijke Nederlanden de gangbare bena-

19 M. Mollat en Ph. Wolff, *Ongles bleus, Jacques et Ciompi. Les révolutions populaires en Europe aux XIe et Xe siècles* (Parijs 1970) 302-303.

20 K. Czok, ‘Zur Volksbewegung in den deutschen Städten des 14. Jahrhunderts. Bürgerkämpfe and antikuriale Opposition’, in: E. Engelmann (ed.), *Städtische Volksbewegungen im 14. Jahrhundert* (Berlin 1960) 158-160.

21 Mollat, *Les pauvres*, 192-196; L. Tilly, ‘The food riot as a form of political conflict in France’, in: *Journal of Interdisciplinary History* 2 (1971) 23-57; B. Sharp, ‘The food riots of 1347 and the medieval moral economy’, in: A. Randall en A. Charlesworth (eds.), *Moral economy and popular protest. Crowds, conflict and authority* (Londen 2000) 33-54.

22 Stragier, ‘De kreesers’, 336.

23 Van Peteghem, ‘Les “cresers”’, 201-214. Dambruynne, *Corporatieve middengroepen*, 95-97.

ming voor het meest radicale deel van de stedelijke opstandelingen, die inderdaad meestal afkomstig waren uit de armste lagen van de bevolking, maar soms ook uit de corporatieve middengroep.

Om hun eis tot vergaderen kracht bij te zetten ‘riepen ende creeschen’ immers ook de Gentse wevers tegenover de magistraat en hun deken.²⁴ Eigenaardig genoeg heeft niemand aandacht besteed aan deze uitdrukking bij de kroniek van Jan van den Vivere, de voornaamste bron voor de veronderstelde historische specificiteit van de Gentse creesers van 1539. Ook wevers konden dus ‘krijzen’. En er is meer: in een bekende dramatische scène werd het fameuze Gentse *Calffel*, een voor de stedelijke privilegiën uiterst nadelige oorkonde, in duizend stukjes verscheurd, wat gebeurde ‘met grooten gheruchte, ghecrijsh ende beroerte’. Hier waren opnieuw ‘eenighe quaetwillighe’ aan het werk, die zelfs de stukjes perkament inslikten.²⁵ Er is hier geen sprake van een of andere aparte groep, hetzij hagepoorters – wat de vernoemde kroniek elders lijkt te suggereren – of corporatief ongeorganiseerden, enkel van een bende radicale opstandelingen. Het zijn enkele verwarrende passages bij Van den Vivere die aanleiding hebben gegeven tot de historiografische discussie die onder meer Kervyn de Lettenhove,²⁶ Stragier, Van Peteghem en Dambruyne heeft bezig gehouden. Naar mijn oordeel is deze controverse onvruchtbaar gebleven omdat men het verschijnsel van de krijzers niet in een ruimer geografisch en chronologisch perspectief heeft bekeken. Van den Vivere lijkt ‘smalle poorters’ – degenen die geen lid waren van een ambacht en daardoor in de vergadering van de collatie van 1539 bij de poorterij werden ingedeeld – gelijk te stellen met ‘haechpoorters ofte vremdelinghen’. ‘Wij sijn creesens ende en mueghe binnen niet commen’, riepen deze smalle poorters uit, waarop de wevers hun solidariteit betoonden en ervoor zorgden dat ze toch werden binnengelaten. Tijdens de vergadering worden radicale standpunten bereikt, ‘midts den roupen van dese Creesens’. ’s Anderendaags was het ‘Creesens mesdach’ want er werd niet gewerkt. De ‘Creesens ende vremde gheboufte’ trokken naar de kloosters en abdijen van de stad om er eten en drank te eisen.²⁷ Hoewel de begripsverwarring met de ‘hagepoorters’ (of buitenpoorters) eigenaardig is, lijken deze ‘smalle poorters’ in dit geval inderdaad de niet-corporatief georganiseerde proletariërs te zijn, en die konden misschien pas recent uit het platteland zijn ingeweken. Het was in pre-industriële steden volkomen normaal dat het demografisch tekort (het zogenaam-

24 F. De Potter (ed.), *Chronijcke van Ghendt door Jan van de Vivere* (Gent 1885) 67.

25 Ibidem, 90.

26 J. Kervyn de Lettenhove, *Histoire de Flandre*, v1 (Brussel 1850) 97 veronderstelde geheel ten onrechte dat de *creesers* een lutheraanse sekte waren.

27 De Potter (ed.), *Jan van den Vivere*, 109-112. Vgl. met P.C. Van der Meersch (ed.), *Memoorieboek det stad Gent, 1381-1737* (Gent 1853) 161-162 dat op deze plaats duidelijk afhankelijk is van Van den Vivere.

de *graveyard*-effect als gevolg van de hoge mortaliteit) werd gecompenseerd door immigratie vanuit rurale gebieden.²⁸ Deze inwijkelingen kwamen vaak terecht in de slechtst betaalde baantjes.

Johan Dambryne heeft er echter recent nog eens op gewezen dat de *mainstream* opstandige traditie en het zogenaamde ‘stedelijke republikanisme’ van Gent in wezen gedragen werd door de corporatieve middenklasse van zelfstandige ambachtsmeesters (kleine warenproducenten). In tegenstelling tot de sterke aandacht die oudere auteurs hadden voor de rol van de creesers bij de opstand van 1539-1540 beklemtoont hij ook hier de voorhoederol van de middengroepen. Zij waren het die de meest radicale eisen formuleerden en overgingen tot de arrestatie van alle vermeende politieke collaborateurs en van degenen die de privileges zouden geschonden hebben.²⁹ Ook Dambryne gaat ervan uit dat de creesers een stedelijk proletariaat vormden van ‘onvrije’ arbeiders, dat wil zeggen zij die van geen enkel ambacht deel uitmaakten. De ambachten zouden hen juist als stoottroepen hebben ingezet door hen enkele toegevingen te doen zoals een gedeeltelijke politieke inspraak in de collatie, of grote raad van de stad, en de verkoop van goedkoop graan. Ook de vollers die al twee eeuwen politiek waren uitgesloten mochten nu trouwens deelnemen aan het bestuur. Toen de creesers echter begonnen te plunderen, vreesde ook de middenklasse voor haar bezittingen en keerde ze zich van hen af. Er werd besloten de werkklok opnieuw te luiden zodat de creesers hun brood weer konden verdienen en de rust zou terugkeren. Dambryne benadrukt verder dat de creesers geen politieke maar uitsluitend sociale eisen formuleerden.³⁰ Ook een ander argument van zijn voorgangers die de creesers in een hoofdrol zagen, het feit dat zij als ‘stroppendragers’ het strengst bestraft zouden zijn,³¹ weerlegt Dambryne door erop te wijzen dat meer dan negentig procent van de veroordeelde opstandelingen lid waren van een ambacht en dat in 1540 de ambachten institutioneel de doodsteek kregen van Karel v: hun bezittingen en ambachtshuizen werden geconfisqueerd en

28 Zie P. Stabel, *Dwarfs among giants. The Flemish urban network in the late Middle Ages* (Leuven/Apeldoorn 1997) 116-135.

29 J. Dambryne, ‘De middenstand in opstand. Corporatieve aspiraties en transformaties in het zestiende-eeuwse Gent’, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudeheidkunde te Gent* 67 (2003) 93.

30 Dambryne, ‘De middenstand’, 95-97.

31 In de onderwerpingsoorkonde, het vonnis van Karel V voor zijn opstandige stad, komt de bekende passage voor waarin ‘cinquante de ceulx qui en l’esmotion se nommoyent creesers (...) le hard au col’ in de vernederende boetetocht voor de *amende honorable* moesten opstappen. (J. Lameere en H. Simont (eds.), *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Deuxième série – 1506-1700* (Brussel 1907), V, 179); F. De Potter, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, 1 (Gent 1882) 481; L.P. Gachard (ed.), *Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint, par un anonyme, suivie de trois cent trente documents inédits sur cet événement* (Brussel 1846) 132 vermeldt ook dit stuk waarin de creesers voorkomen.

hun financiële structuren werden danig verzwakt. Omdat de creesers in tegenstelling tot de corporatieve middengroepen niet uit waren op politieke macht, waren die laatsten inderdaad voor de centrale overheid de meest geduchte tegenstander.³² Dit patroon kan ook voor andere opstanden gelden.

Het discours over de opstanden

Was dit nu de eerste maal dat er ‘creesers’ ten tonele verschenen tijdens een opstand? Dat lijkt duidelijk niet het geval te zijn. Een eerste aanwijzing is echter twijfelachtig. In het zogenaamde ‘Memorieboek der stad Gent’ dat P.C. Van der Meersch uitgaf, komt onder het jaar 1382 een aantekening voor dat de zogenaamde ‘kressers’ veertien nachten in het schepenhuis zouden verbleven hebben. Deze uitgave is echter een compilatie van verschillende Gentse memorieboeken die ontward werden door Van Bruaene. De bewuste notitie is slechts afkomstig uit een achttiende-eeuwse kopie van het vijftiende-eeuwse handschrift van Joos van der Stoct, waar deze zinsnede niet in voorkomt, en heeft dus als duidelijke interpolatie weinig waarde voor ons.³³ We moeten daarom op zoek naar andere, meer betrouwbare vermeldingen van krijsers tijdens opstanden in Vlaanderen en Brabant en naar het vertoog over opstanden in het algemeen.³⁴ Daartoe hebben we een aantal Nederlands- en Franstalige verhalende bronnen doorgenomen die over deze gewesten handelen. Deze kronieken die ons inlichten over de laatmiddeleeuwse opstanden in Vlaanderen en Brabant werden over het algemeen geschreven door leden van de hogere klassen en met name door de clerus, de kringen rond de vorstelijke hoven of het stadspatriciaat.³⁵ Soms, zoals in het geval van de rederijker Anthonis de Roovere, de vermoedelijke auteur van een Brugse kroniek die een onderdeel vormt van de *Flandria Generosa* C-reeks, waren die ook wel het werk van leden van de middengroepen.³⁶ De harde veroorde-

32 Dambruyne, ‘De middenstand’, 97-100.

33 Van der Meersch (ed.), *Memorieboek*, 1, 113; Van Peteghem, ‘Les “cresers”’, 207; A.-L. Van Bruaene, *De Gentse memorieboeken als spiegel van stedelijk historisch bewustzijn, 14de tot 16de eeuw* (Gent 1998) 343. Het betreft de hss. UGent, 2337 en 2563.

34 Zie in dit verband ook de interessante recente studie van H. Brinkman, ‘Een lied van hoon en weerwraak. ‘Ruters’ contra ‘kerels’ in het Gruuthuse-handschrift’, in: *Queeste. Tijdschrift over Middeleeuwse Letterkunde* 11 (2004) 1-43.

35 V. Lambert, *Chronicles of Flanders 1200-1500: chronicles written independently from Flandria Generosa* (Gent 1993) *passim*; R. Stein, *Politiek en historiografie: het ontstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw* (Leuven 1994) *passim* en de on-line databank *The narrative sources from the medieval Low Countries*: <http://www.narrative-sources.be/> (23 mei 2005).

36 J. Oosterman, ‘De excellente cronike van Vlaenderen en Anthonis de Roovere’, in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 118 (2002) 22-37.

ling van rebellen is dan ook een courant gegeven in de middeleeuwse historiografie.³⁷ Zoals ook in andere regio's het geval was, komt het discours over ondergeschikte groepen bij volksopstanden enkel in negatieve zin voor.³⁸ Jan van Boendale bijvoorbeeld, zelf een schepenclerk van Antwerpen, koos in de strijd tussen 'de goede lieden' en het gemeen duidelijk de kant van het stads-patriciaat.³⁹ Opstandelingen kwamen volgens hem – en hij vertegenwoordigde hier een typisch middeleeuwse visie – ook in opstand tegen de Goddelijke orde. Hij keerde zich zowel tegen de middengroepen van de ambachten als tegen de nog armere bevolking.⁴⁰

In de meest 'neutrale', afstandelijke of sobere beschrijvingen – soms heel korte kronieken waarbij per jaar beknopte notities worden gegeven – was het gewoon het 'commun', 'tcomun ende tghemeene',⁴¹ 'die gemeijnte',⁴² de 'commune',⁴³ 'le petit commun',⁴⁴ of bijvoorbeeld 'les communes gens de la ville de Gand'⁴⁵ waarmee de rebellen werden aangeduid.⁴⁶ Een opstand was dan een strijd van 'den commune ieghen die heeren'.⁴⁷ Negatievere benamin-

37 Bv. bij J. Devaux, *Jean Molinet. Indiciaire bourguignon* (Parijs 1996) 435-436.

38 A. Stella, "Ciompi... Gens de la plus basse condition... Crasseux et dépenaillés: désigner, inférioriser et exclure", in: P. Boglioni, R. Delort en C. Gauvard (eds.), *Le petit peuple dans l'Occident médiéval. Terminologies, perceptions, réalités* (Parijs 2002) 145-152; J. Kümmel, 'Erinnern und Vergessen in der Stadt. Überlegungen zu Formen spätmittelalterlichen Wahrnehmung anhand von Ansätzen volkssprachlicher Stadtgeschichtsschreibung im nördlichen Frankreich', in: *Saeculum* 35 (1984) 231; J. Van Gerven, 'Sociale werkelijkheid en mentale constructie in het werk van Jan van Boendale (eerste helft 14de eeuw)', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 13 (1979) 49-54.

39 Van Gerven, 'Sociale werkelijkheid', 52. Deze opvattingen, hoewel enigszins gerelativeerd door P.C. Van der Eerden, 'Het maatschappijbeeld van Jan van Boendale', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 15 (1979) 219-239 lijken mij in wezen correct wanneer het over Boendales visie op opstanden gaat.

40 Van Gerven, 'Sociale werkelijkheid', 53.

41 J. Lambin (ed.), *Dits de cronike ende genealogie van den prinsen ende graven van den foreeste van Buc dat heet Vlaenderlant van 863 tot 1436, gevolgd naer het oorspronkelijk handschrift van Jan van Dixmude* (Ieper 1839) 307.

42 C. Piot (ed.), 'Chronijcke van Nederlant, van den jaere 1027 tot den jaere 1525', in: *Chroniques de Brabant et de Flandre* (Brussel 1879) 17 en *passim*; hun tegenstanders worden in deze kroniek consequent met 'de heeren' aangeduid. Gelijkaardige terminologie in Idem (ed.), 'Chronijcke van Nederlant, besonderlyck der stadt Antwerpen, sedert den jaere 1097 tot den jaere 1565, door N. De Weert', in: *Ibidem*, 80.

43 J. Lambin (ed.), *Olivier van Dixmude. Merkwaerdige gebeurtenissen, vooral in Vlaenderen en Brabant, en ook in de aangrenzende landstreken: van 1377 tot 1443* (Ieper 1835) 14.

44 J. Kervyn de Lettenhove (ed.), *Istore et Croniques de Flandres* (Brussel 1879), 1, 356. Hun tegenstanders waren dan 'li grant bourgeois'.

45 J.A.C. Buchon (ed.), 'Chroniques d'Enguerran de Monstrelet', in: *Collection des chroniques nationales françaises* (Parijs 1826), 11, 53.

46 F. De Reiffenberg (ed.), *Mémoires de J. du Clercq sur le règne de Philippe le Bon, duc de Bourgogne* (Brussel 1835), 11, 26.

47 Lambin (ed.), *Jan van Dixmude*, 207.

gen waarmee opstandelingen in deze kronieken bedacht werden waren onder meer 'meutmakers',⁴⁸ 'verraders ende meutemakers',⁴⁹ 'meuttiens',⁵⁰ 'meutineurs',⁵¹ 'fiers villains meutins',⁵² 'ces meutins, auquel riens ne sambloit trop chault ne trop pesant'⁵³ – varianten van deze 'muiters-termen' waren blijkbaar het meest frequent – 'maufaitteurs',⁵⁴ 'lodders',⁵⁵ 'tpeupele',⁵⁶ 'den bouven',⁵⁷ 'valsche rebelle Brughelinghen',⁵⁸ 'tvorseide gheboufte'⁵⁹ en 'seditieuse rapaylgien'.⁶⁰ Gerrijt Potter van der Loo, de Dietse vertaler van Froissart, noemde de Gentse Witte kaproenen die niet naar hun graaf wilden luisteren 'die dwase ende overdadige' en 'overvliegers'.⁶¹ Een relaas over de troebelen in Gent van 1538-1540 had het dan weer over 'les mechans'.⁶² Hiermee sloot de anonieme auteur aan bij een typisch moralistisch vertoog dat het bij sociaal-politieke conflicten over 'de kwaden' en 'de goeden' had.

Deze dichotomie is inderdaad een vaak voorkomende tegenstelling in het discours over de laatmiddeleeuwse opstanden. Zo werd een Gentse baljuw doodgeslagen door 'eenighen quadien'⁶³ en bleven rebellen 'altoos in quaden meeninghe'. Ook de opstandelingen van Kassel-Ambacht (1428-1430) of de Gentse smeden bleven 'in haren quaden wille'.⁶⁴ De Bourgondische kroniekschrijver Jean Molinet sprak over 'aucuns malvais garchons temptez d'ung maling esperit'.⁶⁵ In 1380 verzamelden zich volgens Olivier van Dixmude

48 Ibidem, 272; G. Van Havre (ed.), *Chronijck der stadt Antwerpen toegeschreven aan den notaris Geeraard Bertrijn* (Antwerpen 1879) 31, 43: 'muytmaecker'.

49 Lambin (ed.), *Jan van Dixmude*, 325.

50 Gachard (ed.), *Relation*, 9.

51 G. Doutrepoint en O. Jodogne (eds.), *Chroniques de Jean Molinet* (Brussel 1935-1937), I, 466.

52 Ibidem, II, 595-596.

53 Ibidem, II, 598.

54 Lambin (ed.), *Olivier van Dixmude*, 3.

55 Ibidem, 153.

56 I.L.A. Diegerick (ed.), 'Episode de l'histoire d'Ypres sous le règne de Marie de Bourgogne, 1477', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming 'Société d'Émulation' te Brugge* 10 (1848) 437.

57 Diegerick (ed.), 'Episode', 438.

58 Lambin (ed.), *Jan van Dixmude*, 207.

59 Diegerick (ed.), 'Episode', 436.

60 J. De Jonghe (ed.), *Cronijcke van den lande ende graefscpe van Vlaenderen, gemaect door Nicolaes Despars, van de jaeren 405 tot 1492* (Brugge 1837-1840), II, 499.

61 N. De Pauw (ed.), *Jehan Froissart's Cronyke van Vlaenderen getranslateert uuter Franssoyse in Dutsghen tale bij Gerijt Potter van der Loo in de XVe eeuw* (Gent 1898), 65-66; Volgens Verwijs en Verdam zou het eigenaardige laatste woord hier 'belhamels' betekenen: J. Verwijs en E. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek* (Den Haag 1882-1952), v, kol. 2327.

62 Gachard (ed.), *Relation*, 4, 9

63 Lambin (ed.), *Olivier van Dixmude*, I.

64 Ibidem, 132, 157.

65 Doutrepoint en Jodogne (eds.), *Chroniques de Jean Molinet*, II, 590; Devaux, *Jehan Molinet*, 452.

Afb. 2 Het Gravensteen in Gent. Foto afkomstig uit: Fr. Blockmans, *Gent tot omstreeks 1336: de voorbereiding van een groote tijd* (Antwerpen 1942).

'tquadie van Ghent ende Ypre', waarmee vooral de wevers en de vollers werden bedoeld.⁶⁶ Na de slag bij het Beverhoutsveld komen 'eenen hoop quadien' uit Brugge de zegevierende Gentse rebellen tegemoet 'twelke men seide dat smeden waren'.⁶⁷ Ook in de *Chronique rimée des troubles de Flandre* had men het over de 'malvais' om de rebellen mee aan te duiden.⁶⁸ Ook wel sprak men van de 'quade knechten',⁶⁹ 'quaedwillende',⁷⁰ 'quaetwillighe'⁷¹ of 'qualicwillende'.⁷² Zelfs kroniekschrijvers zoals de auteur(s) van het Brugse handschrift 437 (uit de traditie van de zogenaamde *Excellente Cronike van Vlaenderen*) die zeker niet per definitie negatief stonden tegenover de Brugse opstand van 1436-1438, spreken zich negatief uit over deze 'qualicwillende', de radicalen

66 Lambin (ed.), *Olivier van Dixmude*, 6.

67 Ibidem, 12.

68 H. Pirenne (ed.), *Chronique rimée des troubles de Flandre en 1379-1380* (Gent 1902) 40-41 en *passim*.

69 Diegerick (ed.), 'Episode', 434.

70 Lambin (ed.), *Jan van Dixmude*, 231, 365 en *passim*; Diegerick, 'Episode', 433.

71 F. De Potter (ed.), *Chronijcke van Ghendt door Jan van de Vivere* (Gent 1885) 41.

72 Stadsbibliotheek Brugge (verder *SBV*), Hs. 437, f° 282v (in de onuitgegeven transcriptie van M.-R. Dauwe (ed.), *De Cronicke van Vlaenderen*, historiografische studie en transcriptie. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent (Gent 1987) 318). Vergelijk ook: Kervyn de Lettenhove (ed.), *Istore*, 11, 163: 'le male volenté du commun de Gand'.

die huizen van rijke burgers vernielden.⁷³ De Bourgondische chroniqueur Mathieu d'Escouchy vernoemde 'autres de meschant estat'.⁷⁴ Rebellen hadden volgens Jean Molinet een 'malvaise pretente'.⁷⁵ Georges Chastellain had het dan weer over 'la malice et mauvaistié des Gantois' (refererend naar de Gentse oorlog van 1449-1453)⁷⁶ en over 'malfaiteurs'.⁷⁷ Olivier de la Marche vernoemde 'les mauvais'⁷⁸ of 'les mauvais garçons de Gand'.⁷⁹ Volgens de auteur van de *Relation des troubles de Gand* waren de wevers zelfs 'des plus mauvais'.⁸⁰ Wanneer vele 'quadien' gedood werden, aldus Olivier van Dixmude, was er 'veile goeds ghewonnen'.⁸¹ Een specifieke groep 'quadien' ten slotte, waren ballingen die zich telkens weer in opstanden mengden of een potentiële dreiging vormen voor recht en orde in de stad.⁸² Hun tegenstanders waren dan de 'goede lieden',⁸³ 'de goede',⁸⁴ 'de eidele ende andere goede lieden van der stede',⁸⁵ de 'goeden personen, God zy heur loon',⁸⁶ of de 'gens de bien'.⁸⁷ 'Een ghetrauwe man van eeren' probeerde door overtuigingskracht de Ieperse opstandelingen van 1477 van hun snode plannen af te brengen.⁸⁸ Deze bijna manicheïstische tegenstelling tussen goed en kwaad was dus een universeel motief in het discours van de hoger geplaatste sociale groepen over de opstandelingen.

De kroniekschrijvers hanteerden ook een reeks – meestal impliciet gelaten – motieven voor opstandigheid die ze aan de rebellen toeschreven. Vaak is daarbij sprake van redeloosheid, dwaasheid, koppigheid en trots. Zo zag de Bourgondische chroniqueur Mathieu d'Escouchy rebellen handelen 'par leurs folles erreurs et oppinions'.⁸⁹ Olivier de la Marche noemde de Gentse rebellen tijdens de Gentse opstand van 1449-1453 'gens sans raison et sans conduite'.⁹⁰

73 SBB, Hs. 437, f° 282v (Dauwe (ed.), *De Cronicke*, 318).

74 G. Du Fresne de Beaucourt (ed.), *Mathieu d'Escouchy. Chronique* (Parijs 1863-1864), II, 19-20.

75 Doutrepoint en Jodogne (eds.), *Chroniques de Jean Molinet*, II, 590.

76 J. Kervyn de Lettenhove (ed.), *Oeuvres de Georges Chastellain* (Brussel, 1864), II, 295.

77 Kervyn de Lettenhove (ed.), *Georges Chastellain*, II, 338.

78 H. Beaune en J. D'Arbaumont (eds.), *Mémoires d'Olivier de la Marche: maître d'hôtel et capitaine des gardes de Charles le Téméraire* (Parijs 1883-1888), I, 167, II, 223.

79 Beaune en D'Arbaumont (eds.), *Mémoires d'Olivier de la Marche*, II, 286.

80 Gachard (ed.), *Relation*, 22.

81 Lambin (ed.), *Olivier van Dixmude*, 9.

82 Ibidem, 87.

83 Ibidem, 156.

84 Diegerick (ed.), 'Episode', 451.

85 Lambin (ed.), *Olivier van Dixmude*, 2.

86 Diegerick (ed.), 'Episode', 454.

87 Gachard (ed.), *Relation*, 17.

88 Diegerick (ed.), 'Episode', 441.

89 Du Fresne de Beaucourt (ed.), *Mathieu d'Escouchy*, I, 447.

90 Beaune en D'Arbaumont (eds.), *Mémoires d'Olivier de la Marche*, II, 221.

De Gentenaars, zo stelde hij bovendien, waren ‘esmeu et desreiglé’,⁹¹ ‘obstinez et perseverans’.⁹² De Ieperse rebellen van 1477 werden ‘zo lanc zo harder ende obstenater in huerlieden oppinioen’,⁹³ ‘altoos wedersporeghe ende onderedelicke advysen voortbringhende’⁹⁴ en ‘visierden ende sloten daer alle quade onredelicheit’.⁹⁵ Enguerand de Monstrelet verweet rebellen op zijn beurt hun ‘cruaté’, hun ‘rude et sotte manière’ en hun ‘mauvaise et folle opinion’.⁹⁶ Bourgondische edelen spotten met de opstandige Gentenaars ‘et de leur folie’.⁹⁷ De *Chronique rimée des troubles de Flandre* sprak over de ‘horribles tisserans’.⁹⁸ Hoewel hij op andere tekstplaatsen een zeker begrip leek te vertonen voor de redenen van de Vlaamse opstanden van het eind van de vijftiende eeuw, ‘verdielijkte’ Molinet de Vlaamse rebellen door hen een ‘furieuse et desraisonnable insolence’ te verwijten.⁹⁹ In de *Chronique rimée des troubles de Flandre* wordt vermeld dat de wevers ‘mout sauvagement’ te wapen schreeuwden,¹⁰⁰ als wilde beesten haast. En volgens Olivier van Dixmude bedreven rebellen vele ‘ruutheden’.¹⁰¹ Men treft ook vaak het werkwoord ‘payene’¹⁰² of ‘persuaderene’¹⁰³ aan in de context van een rebellie die gesust moest worden, als waren de opstandelingen kleine kinderen die moesten worden gepaaid en in elk geval op zichzelf handelingsonbekwaam waren.

Kroniekschrijver Jacques du Clercq verweet de rebelse Gentenaars hun ‘orgueil’, toen ze een nieuwe stadsmagistraat aangesteld door Filips de Goede niet wilden aanvaarden en bleven rebelleren.¹⁰⁴ Als de Gentenaren uiteindelijk verslagen waren, had de hertog genade met hen want ze hadden het ‘par fol et mauvais conseil’ gedaan.¹⁰⁵ Iemand had het dus de massa ingefluisterd. Klasiek in het juridische maar ook in het verhalende vertoog over opstanden was dan ook het onderscheiden van de ‘voornaamste schuldigen’ of verantwoorde-

91 Ibidem, II, 227.

92 Ibidem, II, 286.

93 Diegerick (ed.), ‘Episode’, 445.

94 Ibidem, 430-431.

95 Ibidem, 436.

96 Buchon (ed.), ‘Chroniques d’Enguerran de Monstrelet’, II, 54, 237, 348.

97 Beaune en D’Arbaumont (eds.), *Mémoires d’Olivier de la Marche*, II, 232.

98 Pirenne (ed.), *Chronique rimée*, 39.

99 Geciteerd door Devaux, *Jean Molinet*, 438. Over deze ‘verdielijking’ van opstandelingen zie J. Dumolyn en E. Lecuppre-Desjardin, ‘Propagande et sensibilité: la fibre émotionnelle au coeur des luttes politiques et sociales dans les villes des anciens Pays-Bas bourguignons. L’exemple de la révolte brugeoise de 1436-1438’, in: E. Lecuppre-Desjardin en A.-L. Van Bruaene (eds.), *Emotions in the heart of the City (fourteenth – sixteenth centuries)* (Turnhout 2005) 41-62.

100 Pirenne (ed.), *Chronique rimée*, 19.

101 Lambin (ed.), *Olivier van Dixmude*, 153-155.

102 Diegerick (ed.), ‘Episode’, 445.

103 Ibidem, 429.

104 De Reiffenberg (ed.), *Mémoires de J. du Clercq*, II, II, 69, 101.

105 Ibidem, II, 136.

lijken die door hun opruiende taal of daden de rest van het volk als een willoze kudde schapen achter zich kregen, net zoals men ook vandaag nog bij collectieve acties ‘agitatoren’ wil vinden die de massa’s op sleeptouw nemen. Opstanden die waarschijnlijk vaak relatief spontaan ontstonden werden voorgesteld als het resultaat van perfide samenzweringen.¹⁰⁶ De anonieme zestiende-eeuwse auteur van de *Relation des troubles de Gand* – een verslag over de evenementen van de jaren 1538-1540 – benadrukte het feit dat het gemeen door kwaadwilligen werd opgestookt tot rebellie.¹⁰⁷ Hij stelde het gewone volk voor als een ordeloze en redeloze massa die geen justitie meer kende.¹⁰⁸ Ook dit discours ging dus op oudere, middeleeuwse, voorbeelden terug. Volgens de la Marche werden alle Vlamingen in de opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk meegesleurd, zowel de kwaadwilligen zelf als ‘les autres, parce qu’ilz estoient bons et par crainte vivoient avec les mauvais’.¹⁰⁹ In het onderzoek naar de verantwoordelijken voor het oproer te Ieper in 1477 zocht men naar ‘de meeste sceperaers¹¹⁰ ende upstellers’ of de ‘principale voortstellers’ van de ongeoorloofde vergaderingen.¹¹¹ Soms viseerde men daarbij specifieke corporatieve organisaties. Molinet stelde bijvoorbeeld dat het de ‘zeventien neringen’ waren die in 1488 te Brugge het volk opstookten tot commotie.¹¹² Olivier de la Marche beschreef op een gelijkaardige manier de dynamiek van een middeleeuwse opstand: wanneer de kwaden eenmaal de bovenhand hadden, sleurden ze iedereen mee in hun val: ‘... la chose estoit à ce venue que les gens de bien n’avoient à Gand plus de povoir ne d’authorité en icelle ville et gouvernoient les meschans et les gens volontaires’.¹¹³ En ook bij de Bourgondische chroniqueur Mathieu d’Escouchy kwam het motief van de ophitsende elementen die het volk door slechte raadgevingen tot rebellie aanzetten en verleidden meermaals terug.¹¹⁴ Hij legde dit ook in de mond van de naties van vreemde koop-

106 Dit was een typisch motief gedurende de hele pre-industriële periode, zie bv. G. Rudé, ‘The London ‘mob’ of the eighteenth century’, in: Idem, *Paris and London in the eighteenth century. Studies in popular protest* (Londen 1970) 303.

107 Gachard (ed.), *Relation*, 19, 36, 37.

108 Ibidem, 20.

109 Beaune en D’Arbaumont (eds.), *Mémoires d’Olivier de la Marche*, 1, 170.

110 Een precieze betekenis van dit woord was in de referentiewerken niet te vinden.

111 J. Justice, ‘La répression à Ypres après la révolte de 1477’, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge gesticht onder de benaming Annales de la Société d’Emulation de Bruges* 41 (1891) 22. In het franstalige deel van deze reeks documenten wordt dit ‘des principaulx mouveurs et fondateurs’ of ‘des principaulx sollicitateurs’ (Ibidem, 47, 56).

112 Doutrepont en Jodogne (eds.), *Chroniques de Jean Molinet*, 11, 590: ‘... des xvii naringhes qui, plus enflamés que dragons, furent tellement allumés de yre et de couroux que pour inciter le peuple à commotion.’ De zeventien neringen vormden één van de negen ‘leden’ van de Brugse ambachten.

113 Beaune en D’Arbaumont (eds.), *Mémoires d’Olivier de la Marche*, 11, 222.

114 Du Fresne de Beaucourt (ed.), *Mathieu d’Escouchy*, 1, 423: ‘... qui avoient esté cause de avoir seduït le poeuple de sadicte ville contre lui...’; 11, 23: ‘... de mauvais conseil...’

lieden uit Brugge die in 1452 de opstandige Gentenaars probeerden te overtuigen hun opstand te staken omdat ‘ilz estoient mal conseilliez de ainsi rebeller et estre desobeissans contre leur prince et seigneur.’¹¹⁵ Ook Filips Wielant gebruikt deze terminologie: de wevers wilden ‘esmouvoir le peuple contre le conte’, maar ‘les gens de bien’ verhinderden dat gelukkig.¹¹⁶ De beroemde Vlaamse jurist, die ervaring had met het organiseren van repressieve maatregelen, zocht steeds naar de ‘plus principaulx de la rébellion’.¹¹⁷

Roepers en krijsers

Voor we dieper ingaan op het specifieke gebruik van de termen ‘roepers’ en ‘krijsers’, een specifieke benaming waarmee de bronnen de meest radicale rebellen aanduiden, moeten we even stilstaan bij een specifieke betekenis van ‘roep’ en ‘roepen’. ‘Zo was eene maniere van eener nieuwer commotie beghonnen bi eeneghen quaden personen die eenen roup up ghaven...’, aldus de Ieperse kroniekschrijver van het einde van de vijftiende eeuw.¹¹⁸ Het werkwoord ‘roepen’ betekent in de eerste plaats natuurlijk zoiets als een hard stemgeluid produceren, maar er is hier duidelijk meer aan de hand. ‘Roepen’ wordt in de laatmiddeleeuwse Zuid-Nederlandse bronnen vaak gebruikt in associatie met een oproer of rebellie, bijvoorbeeld door Olivier van Dixmude in verband met een Ieperse stakingsoproep in 1377 of bij een oproep tot rebellie in dezelfde stad in 1477.¹¹⁹ De bij mijn weten vroegste vermelding van het begrip ‘roepers’ om opstandelingen mee aan te duiden vinden we uiteindelijk terug in een fragment van een rijmkronek die waarschijnlijk omstreeks 1325 te dateren is. De anonieme auteur – het is onduidelijk of het om een Brabander of een Vlaming gaat – bespot er de leiders van de Brugse opstandelingen van de revolte van 1323-1328.¹²⁰ Gentenaar Pieter Tyncke erkende ‘dat den roup

115 Du Fresne de Beaucourt (ed.), *Mathieu d’Escouchy*, 1, 447.

116 De Smet (ed.), *Philippe Wielant, Recueil des antiquités de Flandre* (Brussel 1865) 303.

117 Ibidem, 297. Zie bv. ook Algemeen Rijksarchief Brussel (verder ARA), Chartes de Flandre 1e serie, 2218: ‘les plus principaulx conspirateurs’ en J. Dumolyn, *De Brugse opstand van 1436-1438* (Kortrijk-Heule 1997) 278. Ook in zijn *Corte instructie in materie criminele* stelt Wielant dat men ‘pugniert alleenlic de principaelste’ bij een opstand (J. Monballyu (ed.), *Filips Wielant verzameld werk. 1. Corte instructie in materie criminele* (Brussel 1995) 80). Zie over de repressie van opstanden J. Dumolyn, ‘The Legal Repression of Revolts in Late Medieval Flanders’, in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 68 (2000) 479-521.

118 Diegerick (ed.), ‘Episode’, 457.

119 Lambin (ed.), *Olivier van Dixmude*, 1; J. Justice (ed.), ‘La répression à Ypres après la révolte de 1477’, in: *Annales de la Société d’Emulation de Bruges* 41 (1891) 15, 27. Over geschreeuw bij opstanden, zie ook D. Lett en N. Offenstadt, ‘Les pratiques du cri au Moyen Âge’, in: Idem en Idem (eds.), *Haro! Noël! Oyé! Pratiques du cri au Moyen Âge* (Parijs 2003) 39-40.

ghemaect was omme eene wapeninghe'. De aanstokers van deze samenzwering, mr. Pieter Boudins en mr. Joris de Bul – die in feite voor rekening van de hertog opereerden – hadden hem gezegd dat een wever eens zo'n 'roup' had gedaan, 'ende alle de ghuene die hem daer jehens up stelden, waren doot ghesleggen'.¹²¹ Het handschrift 436 uit de Brugse stadsbibliotheek spreekt in de context van een volksoploop van 'een groote roupinghe'.¹²² De Brugse 'krijgers' Jan de Zwarte en Coppin de Mesmakere werden onthoofd omdat ze 'roupinghe ende beroerte' hadden gemaakt op de Burg¹²³ en omdat ze 'gheen pays en hebben wilden'.¹²⁴ De Kronijk van Vlaanderen had het over roepers 'die wapeninghe ende beroerte ghemaect hadden'.¹²⁵ Deze termen komen in de bronnen te frequent voor om van een toevalligheid te spreken. Inderdaad vinden we bij Verwijs en Verdam voor 'roup' ook de betekenis van 'leus, partijleus, een middel om een volksoploop te veroorzaken'.¹²⁶ Ook uit de zinsnede 'omme de zelve hunne stede te scendene ende bedervene by roupen ende wapenynghe' blijkt het nauwe verband tussen de termen 'roupe' en 'wapenynghe' (een gewapende oploop).¹²⁷ Nog tijdens de Gentse opstand van 1449-1453 lezen we dat het volk 'zeer beroert' was, 'roupende al om justicie'.¹²⁸ En een schepenen-voorgebod uit deze periode verbood het ten strengste om een 'roup' te uiten 'als men justicie zal doen'.¹²⁹ Ieperse rebellen in 1477 waren 'quade roupen en manieren userende'.¹³⁰ Zo'n 'roup' werd ook vaak geasso-

120 J. Cuvelier (ed.), 'Eene onbekende rijmkronijk van het begin der xive eeuw', in: *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde* (1928) 1047. De taal van deze kroniek bevat zowel Vlaamse als Brabantse elementen, dus is hij moeilijk te situeren (met dank aan prof. dr. Veerle Fraeters die mij hierop wees).

121 V. Fris (ed.), *Dagboek van Gent van 1447 tot 1470 met een vervolg van 1477 tot 1515* (Gent 1901) 142, 143.

122 SBB, Hs. 436, f° 197r.

123 W. Vorsterman (ed.), *Dits die excellente cronicke van Vlaenderen* (Antwerpen 1531), f° 97r.

124 Dumolyn, *De Brugse opstand*, 267; SBB, Hs. 437, f° 300r (ed. Dauwe, 376).

125 Ph. Blommaert en C.P. Serrure (eds.), *Kronyk van Vlaenderen van 580 tot 1467* (Gent 1839), II, 33.

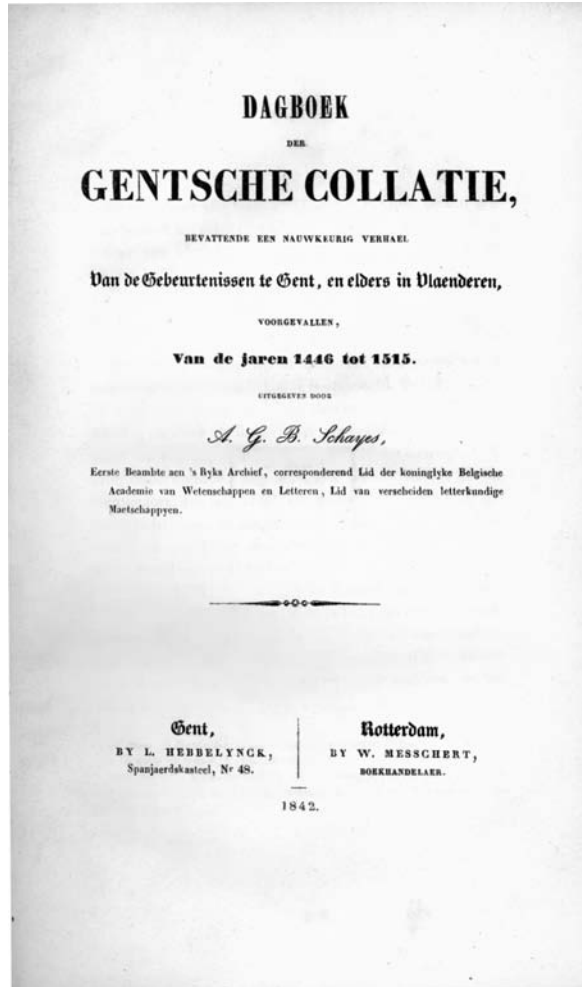
126 Verwijs en Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*, VI, kol. 1525. De term 'roepinghe' komt in deze context ook voor in een Brussels privilegie van 1421 inzake de openbare orde in de stad, zie: F. Favresse, *L'avènement du régime démocratique à Bruxelles pendant le Moyen Age (1306-1423)* (Brussel 1932) 300.

127 Fris (ed.), *Dagboek*, 156. Voor de wapeningen, zie: P. Arnade, 'Crowds, banners and the market place: symbols of defiance and defeat during the Ghent War of 1452-1453', in: *Journal of Medieval and Renaissance Studies* 24 (1994) 471-497 en M. Boone, 'Urban space and political conflict in late medieval Flanders', in: *The journal of interdisciplinary history* 32 (2002) 621-640; J. Haemers, 'A moody Community? Emotion and ritual in late medieval urban revolts', in: E. Lecuppre-Desjardin en A.-L. Van Bruaene (eds.), *Emotions in the heart of the City (fourteenth – sixteenth centuries)* (Turnhout 2005) 41-62.

128 Fris (ed.), *Dagboek*, 173.

129 Ibidem, 216.

130 Diegerick (ed.), 'Episode', 436.

Afb. 3 Titelpagina van het Dagboek der Gentsche collatie, bevattende een nauwkeurig verhael van de gebeurtenissen te Gent, en elders in Vlaenderen, voorgevallen, van de jaren 1446 tot 1515 uitgeg. door A.G.B. Schayes (*Gent [etc.] 1842*).

cieerd met het verspreiden van een vals gerucht om de bevolking op te hitsen 'Zo waren vele diversche quaden die een gheruchte uitgaven'¹³¹ en 'Zo rees een quaet lueghenachtig roup',¹³² aldus het verslag van de opstootjes in Ieper

131 Ibidem, 434. Zie over geruchten bij het ontstaan van opstanden P. Arnade, 'Privileges and the political imagination in the Ghent revolt of 1539', in: M. Boone en M. Demoor (eds.), *Charles V in context: the making of a European identity* (Brussel 2003) 113-116.

132 Diegerick (ed.), 'Episode', 449.

in 1477. Net zoals een ‘roupe’ kon trouwens ook een ‘crijsch’ de betekenis hebben van een strijdkreet of oproep tot rebellie. Zo klonk er in 1477 ‘een wonderlicken crijsch’ op de Brugse grote markt vanwege drie of vier personen die enkele ambachtsdekenen ervan beschuldigden honderd kronen steekpenningen te hebben ontvangen. ‘Slaet doot! Slaet doot!’, riepen ze, maar de deken van de goudsmiden slaagde erin de boel te neutraliseren en ieder onder zijn banier te roepen, waarop van overal weerklonk ‘Eendrachticheyt’.¹³³ De opstandige orde was voorlopig hersteld.

We spreken hier duidelijk over een ‘opstandige orde’, zoals ook Charles Tilly het zou stellen.¹³⁴ Opstanden waren niet noodzakelijk chaotische gebeurtenissen. Zoals gezegd waren het de middengroepen die in Vlaanderen en Brabant de leiding van de opstandige bewegingen in handen namen. Zij mobiliseerden volgens vaste rituelen en wensten steeds een zekere legitimiteit te bewaren om hun programma te verwezenlijken, vaak door stedelijke politieke instellingen die ruimer waren dan de schepenbanken als vehikel voor hun alternatieve politiek te gebruiken. Dit was bijvoorbeeld duidelijk het geval met de Gentse Collatie of de Brugse Grote Raad.¹³⁵ Op bepaalde momenten hadden de opstandelingen ook de schepenbanken zelf in handen. Op maandag 14 november 1436 verstoorde een zekere Coppin Edelinc driemaal een zitting van de Grote Raad, de instelling die op dat moment de Brugse opstand van 1436-1438 leidde en waarin alle dekenen van de ambachten en hoofdmannen van de poorterij waren vertegenwoordigd. Hij werd zwaar verwond bij de gevechten die daarbij ontstonden en vluchtte de Sint-Donaaskerk binnen, maar werd uitgeleverd door de kanunniken en in de gevangenis gestopt. Hij bekende er de revolutionaire plannen die hij en zijn ‘vele ghezellen’ zouden gehad hebben.¹³⁶ Edelinc werd gevangen ‘om eenighe beroerighe woerden van vele quaets dat hy metgaders sinen ghesellen meende te doene’.¹³⁷ Waarschijnlijk had hij bedreigingen geuit tegenover burgemeester Morrisis van Varsenare, maar ook tegenover de dekens van de ambachten want er werd verordend dat iedere nacht tien of twaalf mannen uit elk ambacht hun ambachtshuis of het huis van hun deken zouden bewaken.¹³⁸ Hier zien we dus dat de krijgers zich expliciet keerden tegen de middenklasse die door haar ambachtsdekens werden vertegenwoordigd. Coppin Edelinc was ‘scimpich ende moe-

133 SBB, Hs. 437, f° 379r (ed. Dauwe, 641).

134 C. Tilly, *The contentious French* (Cambridge-Mass. 1986) 4: ‘The more closely we look at that same contention, the more we discover order.’

135 Dumolyn, *De Brugse opstand*, 164; J. Decavele, ‘Bestuursinstellingen van de stad Gent (einde 11de eeuw – 1795)’, in: W. Prevenier en B. Augustyn (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795* (Brussel 1997) 283; Haemers, *De Gentse opstand*, 171.

136 Dumolyn, *De Brugse opstand*, 194; SBB, Hs. 436, f° 184v.

137 Blommaert en Serrure (eds.), *Kronyk van Vlaenderen*, II, 65.

138 Ibidem.

dich (...) van woorden'.¹³⁹ Zijn gezellen waren 'lieden die dickent creeschen ende warringhe maecten in den scepenkamer'.¹⁴⁰ Zij vormden een radicale partij binnen de opstandige stad en wilden de leiding van de opstand onder druk zetten. Het handschrift 436 van de Brugse Stadsbibliotheek noemde hen 'crijsschers'.¹⁴¹ De krijzers Edelinck, Bernard Mahieu en Damin Reinier werden uiteindelijk voor vijftig jaar uit Vlaanderen verbannen.¹⁴² Hun collega's Coppin Meskin, Jan de Zwarte en nog een paar anderen zouden worden onthoofd omdat ze 'gheen paeys hebben en wilden'.¹⁴³ Jan Taerwin, een timmerman, probeerde burgemeester Morris van Varsenare te vermoorden tijdens een sessie van de Grote Raad en zou daarvoor na de opstand eveneens gehalsrecht worden.¹⁴⁴ Het waren uiteindelijk de smeden die opnieuw het initiatief namen om op de markt te gaan staan, wat zou leiden tot de moord op Van Varsenare,¹⁴⁵ maar voorlopig was de situatie gestabiliseerd. De revolutie had haar eigen kinderen opgegeten.

Hetzelfde zou een vijftiental jaren later in het opstandige Gent gebeuren. In 1452 werd de oproerkraaier Loy (of Eloy) van Belle er op last van het opstandige bestuur onthoofd omdat hij 'veele quade diverssche worden gesproken hadde up veele insetenen van der steede, wethouderen ende andere', doodsbedreigingen had geuit en aan het complot van Pieter Tyncke zou hebben deelgenomen. Ook had hij de eerste wapening waaruit de hele burgeroorlog was ontstaan mede veroorzaakt en er sommigen van beschuldigd steekpenningen van de hertog te hebben ontvangen om hem de stad over te leveren.¹⁴⁶ Ook een witte kaproen (een lid van de beruchte Gentse stadsmilitie) werd onthoofd 'om zekere onredelijke woerden die hy ghesproken hadde up de insetene'.¹⁴⁷ Tijdens de Gentse opstand van 1449-1453 vormde onder meer de paramilitaire groep van de groententers een radicale fractie, maar dit was een duidelijk corporatief georganiseerde groepering. Haemers vergelijkt hen en hun aanhangers, afkomstig uit de proletarische weverswijken Overschelde en Sint-Pieters, nochtans min of meer met de Florentijnse Ciompi: arme en

139 SBB, Hs. 437, f° 290r (ed. Dauwe, 343); J.-J. De Smet (ed.), 'Laetste deel der Kronyk van Jan van Dixmude', in: *Recueil des chroniques de Flandre* (Brussel 1856), 111, 69.

140 Ibidem, 90.

141 SBB, Hs. 436, f° 197r. We vonden bij de zestiende-eeuwse compiler Jacobus Meyerus een Latijns equivalent voor de krijzers terug, de *clamantes*. Hij beschrijft hoe tijdens de Brugse opstand van 1436-1438 enkele hertogelijke officieren naar de markt gingen 'ut insanias clamantium quiescant' (J. Meyerus, *Annales sive historiae rerum belgicarum* (Frankfurt 1580) 327.)

142 Blommaert en Serrure (eds.), *Kronyk van Vlaenderen*, 11, 69.

143 SBB, Hs. 437, f° 300r (ed. Dauwe, 376).

144 Dumolyn, *De Brugse opstand*, 195; SBB, Hs. 436, f° 184v.

145 Blommaert en Serrure (eds.), *Kronyk van Vlaenderen*, 11, 72.

146 Ibidem, 11, 148.

147 Ibidem, 11, 148.

ongekwalificeerde lakenarbeiders, met dit verschil dat ze waarschijnlijk wel uit de ambachten afkomstig waren, zij het dan uit de armere groepen. Hun leider Blanstreyn zou in elk geval niet de tot de middengroepen hebben behoord.¹⁴⁸ Een ander radicaal en ‘proletarisch’ oproer was de Gentse februari-revolte van 1479. Als reactie tegen de mogelijke invoering van een nieuwe belasting op het bier kwamen vooral de vollers en de tijkwevers, twee ambachten wiens politieke participatie onbestaande of gering was, op een spontane manier in opstand.¹⁴⁹

In de Ieperse Raad van Zevenentwintig, een orgaan waarover weinig bekend is maar dat net als de Brugse Grote Raad of de Gentse Collatie een ruimere vertegenwoordiging van de stedelijke bevolking omvatte,¹⁵⁰ was in 1477 ‘bi den instekene van eenighen quaden ende indiscreeten crysschers’ besloten de ceuillote – een graanbelasting – en de verhoging van de assisen – andere stedelijke belastingen – af te schaffen.¹⁵¹ Opnieuw waren de krijsers dus aanwezig in een politieke vergadering – net zoals dat in 1539 in Gent het geval zou zijn – waar ze zorgden voor radicale standpunten. Nochtans waren dit in Ieper geen personen die zich buiten de corporatieve structuren bevonden want het ging om ‘diverschen crysschers in de vorseide ghemeene neringhe’.¹⁵² De Ieperse chroniqueur beklaagde zich erover dat het algemeen welzijn (‘den ghemeenen oorboor’) op het spel werd gezet ‘omme tghecrisch van eeneghen quaden scalken’ en ‘huerlieder singulier proffit’.¹⁵³ Kwam het woord krijsers bij de beschrijving van de Brugse opstand van 1436-1438 slechts in één verhalende bron voor, bij deze Ieperse gebeurtenissen werd het blijkbaar algemeen gebruikt, want ook in het verslag over het onderzoek naar de schuldigen van het Ieperse oproer in 1477 – een diplomatisch document – kwam de term ‘crijsschers’ voor.¹⁵⁴ En ook hier werden de haantjes de voorste bedoeld die het woord namen in de schepenkamer om er hun radicale eisen te formuleren. Op een andere plaats in het verslag van dit onderzoek wordt er ook over ‘de onghereghelste ende de onghemanierste van der meute’ gesproken.¹⁵⁵ Dat het ‘krijzen’ trouwens heel direct met het met luide stem protesteren werd geassocieerd, blijkt uit de volgende passage. In 1488 werd te Brugge

148 Haemers, *De Gentse opstand*, 317-319. Over de Ciompi, zie de definitieve studie van A. Stella, *La révolte des Ciompi. Les hommes, les lieux, le travail* (Parijs 1993).

149 V. Fris, ‘L’éméute de Gand en février 1479’, in: *Bulletijn der Maatschappij voor Geschieden Oudheidkunde te Gent* 17 (1909) 8-14.

150 P. Trio, ‘Bestuursinstellingen van de stad Ieper (12de eeuw – 1500)’, in: W. Prevenier en B. Augustyn (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795* (Brussel 1997) 343.

151 Diegerick (ed.), ‘Episode’, 428.

152 Ibidem, 440.

153 Ibidem, 445.

154 Justice (ed.), ‘La répression’, 34.

155 Ibidem, 45.

de timmerman Adriaan van der Berst, 'een zeer quaet crijsschere, hebbende eenen voys ghelijck eenen stier' aangesteld tot amman en plaatsvervanger van de door het rebelse bestuur aangestelde schout.¹⁵⁶ In 1485, temidden van de tumultueuze jaren van het einde van de vijftiende eeuw, ontstond een nieuw oproer in het intussen gepacificeerde Gent, naar aanleiding van de komst van Maximiliaan van Oostenrijk naar de stad. Een aantal oproerkraaiers riepen de vorst 'injurieuse woorden' toe. Hun leider, Maarten de Zwarte 'ende die zeven principaelste crijsschers' werden terechtgesteld.¹⁵⁷ Onder de punten die aan de door de Brugse rebellen terechtgestelde schout en hoveling Pieter Lanchals¹⁵⁸ werden verweten, vinden we terug dat hij bij het begin van de opstand de dekens van de timmerlieden, wevers, scheerders en schippers opgedragen had hem een lijst te geven van 'alle die quaetste roupers ende crijsschers van den ghemeente, omme in tijden ende stonden daer zulcke correctie over te nemene datter hem een andere of speghelen mochte'.¹⁵⁹ Hieruit blijkt dat de vertegenwoordigers van het gezag ook (potentiële) opstandelingen probeerden op te zetten tegen hun meest radicale elementen.

Ook in Brabantse opstanden vinden we trouwens sporen van de aanwezigheid van roepers en krijers of *crijters*. Al in de vijftiende-eeuwse voortzetting van de *Brabantsche Yeesten* van Jan van Boendale komen 'roepers' voor in een beschrijving van de Brusselse opstandige gebeurtenissen van 1421-1424. Na een oproer worden aan de hertog van Brabant dertien personen overgeleverd 'die van der beruerten daer wi af verclaren / de meeste roepers ende opsetters waren'.¹⁶⁰ Ook hier komt het motief van de redeloosheid terug. De opstandelingen waren 'liede van cleinen state' en ze spraken 'woorden zeere onredelike'.¹⁶¹ En ook in de Antwerpse kroniek van Geeraard Bertryn, de zogenaamde 'Rolle of memorie van de Quay Werelt' komen er *cryters* voor tijdens de beschrijving van het oproer te Antwerpen van 1477. Tussen de 'gemeynte' hielden de *cryters* de overhand en ze besloten de gebroeders Van der Voort,

156 De Jonghe (ed.), *Nicolaes Despars*, iv, 327.

157 Ibidem, iv, 270. Hoewel de betekenis soms minder eenduidig is, kwamen de twee termen in volgende passage opnieuw samen voor. Opnieuw aan het begin van een wapening op de markt, geeft het optreden van Maximiliaan en zijn soldaten aanleiding tot paniek bij de Brugse bevolking, die de poorten bezetten en naar de ambachtshuizen lopen 'al cryschende ende roepende huut vrezén' (C. Carton (ed.), *Het boeck van al 't gene datter gheschiedt is binnen Brugghe sichtent jaer 1477*, 14 februari, tot 1491 (Gent 1859) 178.)

158 Zie M. Boone, 'Lanchals (Pieter)', in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 13 (Brussel 1990) kol. 471-480.

159 De Jonghe (ed.), *Nicolaes Despars*, iv, 389.

160 J.F. Willems en J.H. Bormans (eds.), *De Brabantsche Yeesten of Rijkkroniek van Brabant. Zevende boek*, 111 (Brussel 1869) 550 (r. 14277-14278). Over deze en andere laatmiddeleeuwse Brabantse kronieken zie R. Stein, *Politiek en historiografie*, 288 en *passim*. Over deze opstand zie F. Favresse, *L'avènement du régime démocratique*.

161 Willems en Bormans (eds.), *Brabantsche Yeesten*, 111, 549.

tresoriers van de stad, ter dood te veroordelen – typisch voor het gedrag en de bekommernissen van opstandige krijzers – omdat ‘sy hadden willen brecken der stad van Antwerpen privilegien’.¹⁶² Opnieuw vinden we het motief terug van de agitatoren die het gewone volk trachtten tot oproer aan te zetten: in 1478 werden ‘de principaelste oproeders van der voorleden jaere’ onthoofd, want ze ‘meynden die ghemeynthe daer weder toe te brengen’.¹⁶³ In een rekening van de schout van ’s Hertogenbosch vond Van Uytven eveneens de term ‘roepers’ terug voor opstandelingen.¹⁶⁴ Opnieuw in Den Bosch, naar aanleiding van de opstand van 1525, werd een gedicht geschreven genaamd ‘Altyt siet dat eynde aen’.¹⁶⁵ Ook in deze tekst komen de werkwoorden ‘roepen’ en ‘krijzen’ voortdurend samen voor.¹⁶⁶ Met een opvallende gelijkenis met wat de Gentse creesers in 1539 zouden doen, gingen de Bossche krijzers, onder wie de wevers, eten en drank eisen en plunderen bij de kloosters en abdijen van de stad, ‘crijsende al om met luyder stemmen’.¹⁶⁷

Conclusie

De grote meerderheid van de verhalende bronnen in de volkstalen over het laatmiddeleeuwse Vlaanderen en Brabant stonden zeer negatief tegenover opstandelingen, die ze vaak omschreven als ‘meutemackers’ maar ook als ‘de quaden’ of ‘les mauvais’. Aan de opstandelingen werd redeloosheid, dwaasheid, koppigheid en trots toegeschreven, of men zag hen als willoze navolgers van samenzwerende volksmenners. Het vaak spontane karakter van hun acties werd op die manier miskend. Daarnaast valt het op dat de ‘krijzers’ geen specifiek Gents fenomeen uit de opstand van 1539-1540 waren, maar dat deze term blijkbaar geëvolueerd was tot een algemene benaming voor de meest geradicaliseerde lagen tijdens de laatmiddeleeuwse stedelijke opstanden in het algemeen. Door de nog onduidelijke datering van een aantal overgeleverde Vlaamse kronieken zijn precieze uitspraken zeer riskant, maar de term ‘crijsschers’ is waarschijnlijk ten laatste in de tweede helft van de vijftiende eeuw

162 P. Genard (ed.), *De gebroeders Van der Voort en de volksopstand van 1477-1478* (Antwerpen 1879) 8; Van Havre (ed.), *Chronijck*, 27-28.

163 Ibidem, 31, 43.

164 R. Van Uytven, ‘1477 in Brabant’, in: W.P. Blockmans (ed.), *1477. Maria van Bourgondië* (Kortrijk-Heule 1985) 259, 274; hij citeert ARA, Rekenkamers, 12994, f° 2r/v. Van Uytven identificeert de roepers of krijzers met ‘de stedelijke massa’s’.

165 Uitgegeven door R. Van Uytven (ed.), “Altyt siet dat eynde aen!” Een gedicht over de ‘Krijtersopstand’ te ’s-Hertogenbosch in 1521’, in: *Cultuurgeschiedenis in de Nederlanden van de Renaissance naar de Romantiek. Liber Amicorum J. Andriessen s.j., A. Keersmaekers, P. Lenders s.j.* (Leuven/Amersfoort 1986) 337-354.

166 Ibidem, 342, 344, 348.

167 Ibidem, 344.

gemeengoed geworden om zulke radicalen aan te duiden. Varianten van ‘roepen’ en ‘roepers’ kwamen in dit verband al eerder voor in de verhalende bronnen. ‘Crijsschers’ of ‘crijsschen’ wordt inderdaad vaak in verband gebracht met ‘roupen’ of ‘roupers’ of de twee synoniemen komen samen voor en hebben een betekenis van ‘mobiliseren’, ‘agiteren’, ‘een oproer beginnen met luid protest’. Het waren de krijzers die van geen vrede of compromissen wilden weten, die al te gematigde opstandelingenleiders van verraad beschuldigden of lynchten, die aan de basis lagen van verdere radicalisering van een opstand, en die ook vaak het slachtoffer werden van ‘de revolutie die haar eigen kinderen opat’ omdat ze politiek of fysiek geliquideerd werden door een middenklasse die voor haar eigen belangen vreesde. De krijzers waren dus geen sociale groep op zich maar konden uit alle lagere sociale lagen van de stadsbevolking afkomstig zijn, hetzij de corporatieve middengroepen – soms de ‘kleine’ of ‘gemene neringen’ maar meestal de textielambachten – hetzij de proletariërs die niet corporatief georganiseerd waren of de recente immigranten uit het platteland (die eventueel al buitenpoorter waren geweest).¹⁶⁸ Jammer voor de specificiteit van het rijke Gentse verleden, maar de beroemde Gentse *creesers* of stropendragers die voortleven in het collectief geheugen van de Arteveldestad vormen dus slechts een *pars pro toto* in een veel ruimere traditie van radicale en onverzoenbare opstandigheid in Vlaanderen en Brabant.

Het best nog kunnen we de Vlaamse en Brabantse krijzers gelijkstellen met wat Eric Hobsbawm ‘the city mob’ of ‘het stedelijk gepeupel’ heeft genoemd: een beweging van alle klassen van de stedelijke armen, ongeorganiseerde paupers zowel als corporatief georganiseerde armen en zelfs kleine eigenaars, het *menu peuple* of de *popolo minuto*, die door middel van directe actie – rellen of opstanden – economische of politieke veranderingen wilden afdwingen, maar zonder specifieke achterliggende ideologie behalve misschien een fervent stedelijk chauvinisme. Het gaat hier over een ‘pre-politieke’ beweging van ‘primitieve rebellen’ van wie de plaats later zou worden ingenomen door het moderne industriële stadsproletariaat.¹⁶⁹ De actie van dit stedelijk gepeupel, dat bestond sinds de klassieke oudheid tot een stuk in de twintigste eeuw, was volgens Hobsbawm misschien de vorm van sociale agitatie met het langste ononderbroken bestaan, en speelde op die manier een belangrijke rol in de politieke evolutie van de moderne wereld.¹⁷⁰

168 Over het gemengde sociale karakter van de opstandige massa zie: G. Rudé, ‘The ‘pre-industrial’ crowd’, in: Idem, *Paris and London in the eighteenth century. Studies in popular protest* (Londen 1970) 21 en R.B. Shoemaker, ‘The London ‘mob’ in the early eighteenth century’, in: *Journal of British Studies* 26 (1987) 284-285.

169 E.J. Hobsbawm, *Primitive rebels. Studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries* (Manchester 1959) 110-116.

170 Ibidem, 125.

Over de auteur

Jan Dumolyn (1974) behaalde een doctoraat in de geschiedenis aan de Universiteit Gent. Zijn interesse gaat uit naar de politieke en sociale geschiedenis van het laatmiddeleeuwse graafschap Vlaanderen en naar de relatie tussen geschiedenis en de sociale wetenschappen. Hij is onder meer auteur van *De Brugse opstand van 1436-1438* (Kortrijk/Heule 1997) en *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)* (Antwerpen/Apeldoorn 2003).

E-mail: jan.dumolyn@ugent.be